

Ks. dr hab. Marcin Wysocki prof. KUL
Sekcja Historii Kościoła i Patrologii
Wydział Teologii KUL

Recenzja rozprawy doktorskiej
Ks. mgra lic. Pavlo Fitsaya
pt. „L’ideale della vita spirituale secondo L’*Asceticon magnum e parvum*
di Basilio il Grande”,
napisanej pod kierunkiem o. prof. dra hab. Dariusza Kasprzaka OFMCap
na seminarium naukowym z patrologii,
Kraków 2021, s. 257 (mps)

W ostatnich latach, w duchu soborowego postulatu powrotu do źródeł i poszukiwania dróg doskonałości chrześcijańskiej, odżywa pragnienie podążania za wskazaniem Ojców Kościoła i przełożenia ich na praktykę życia chrześcijańskiego. Z radością należy więc przyjąć kolejne zastępy teologów – patrologów, którzy sięgają po dzieła Ojców Kościoła i pragną je przybliżyć i przełożyć na język codzienności. Wydaje się, że taką pracą może być praca doktorska ks. mgra lic. Pavlo Fitsaya pt. *L’ideale della vita spirituale secondo L’Asceticon magnum e parvum di Basilio il Grande*, która ma za zadanie, zgodnie ze słowami samego Autora, ukazanie właśnie praktycznej strony myśli św. Bazylego i zastosowanie jej w życiu nie tylko mnichów, ale również zwykłych chrześcijan. Taki zabieg z pewnością nie jest tak łatwy na jaki się wydaje i przed podejmującym takie wyzwanie staje wiele ukrytych trudności i niespodzianek, co jednak czyni możliwy efekt końcowy ważnym i ciekawym, szczególnie jeżeli jest to również efekt niegdysiejszych studiów na rzymskiej uczelni *Orientalis*, która ukierunkowuje na zgłębianie myśli wschodnich Ojców Kościoła i ich przybliżanie współczesnym.

Dlatego też w związku z powołaniem mnie przez Radę przedstawiam ocenę powyższej pracy, wymaganej do otrzymania stopnia doktora w zakresie nauk teologicznych.

1. Ocena struktury pracy

Konstrukcja rozprawy jest oczywiście pochodną tematu, który został wybrany przez Autora, co będzie jeszcze przedmiotem analizy przy ocenie merytorycznej pracy, jednak na etapie omawiania jej struktury należy poczynić

pewne uwagi z tym związane. Temat wskazuje na dwa faktory wokół których powinna być zbudowana oceniana praca: dzieło Bazylego Wielkiego: *Asketikon* oraz życie duchowe, przy czym z punktu widzenia merytorycznego ten drugi jest o wiele ważniejszy. Autor wyczuwa tę drogę i dzieli swoją pracę na cztery rozdziały, z których pierwszy poświęcony jest *Asketikonowi*, a trzy pozostałe życiu duchowemu. Pierwszy rozdział (s. 23-52: *Le caratteristiche storico-teologiche dell'Asceticon*) poświęcony został właśnie *Asketikonowi* i stanowi niejako wstęp literacko-historyczno-teologiczny do omawianych zagadnień. Z punktu widzenia metodologii patrystycznej jest to droga słuszna, tym bardziej, że Autor, obok podstawowych informacji, które dostępne są również w różnych opracowaniach i podręcznikach, skupił się na wymiarze teologicznym i historycznym dzieła jako ważnym elemencie w historii życia monastycznego w tamtym czasie i na terenie Azji Mniejszej, co zawarte zostało w dwóch paragrafach tego rozdziału: *Il contesto storico dell'asceti e dell'Asceticon di Basilio* oraz *La caratteristica teologica dell'Asceticon*. dopełnieniem tych dwóch ważnych paragrafów jest, strukturalnie umieszczony jako drugi – *La formazione e le redazioni dell'Asceticon e le loro antiche traduzioni latine*. Wciąż jednak pozostaje pytanie czy tak ważnymi zagadnieniami z punktu widzenia życia duchowego są poszczególne redakcje dzieła oraz jego tłumaczenie łacińskie dokonane przez Rufina?

Kolejne trzy rozdziały, które stanowią najistotniejszą część pracy, mają za zadanie skupić się na życiu duchowym i jego obrazie oraz ideale obecnym w omawianych dziełach Bazylego. Z punktu widzenia rozłożenia materiału rozdziały nie są ani niesymetryczne ani zbyt rozbudowane, choć rozdział IV odstaje nieco wielkością od pozostałych. Rozdział II ma za zadanie ukazać życie ewangeliczne według *Asketikonu*. Trzy merytoryczne paragrafy dotyczą: 1) życia we wspólnocie, 2) modlitwy, 3) znaczenia czystego serca. Rozdział III to przedstawienie głównych środków życia ascetycznego proponowanych przez Bazylego w *Asketikonie*. W czterech paragrafach ukazane są: walka z namiętnościami, uśmiercanie ciała, cnoty chrześcijańskie jako przejaw Bożej łaski oraz przewyciężanie grzechu, zaś rozdział IV poświęcony został głównym zasadom postawy duchowej, którymi są: jedność z Bogiem, kontemplacja Boga, rola Jezusa Chrystusa w życiu duchowym oraz życie w Duchu Świętym. Taki podział materiału i struktura pracy zasadniczo

odpowiada tematowi pracy, a także przyjętej bazie źródłowej. Pojawiają się pewne wątpliwości co do właściwego rozłożenia materiału – mianowicie niektóre zagadnienia pojawiają się w tekście po wielokroć, w różnych paragrafach. Tak jest np. z kwestią anachorezy, porzucenia świata, grzechu. Co więcej, Autor opiera się na tych samych tekstach i wysnuwa takie same wnioski, choć czasami używa innych słów, aby je przedstawić (np. s. 148-149 a s. 96-97). Zdecydowanie lepsze byłoby zestawienie razem tej samej tematyki, a nie rozrzucanie jej po całej pracy. Widać to zresztą już w planie pracy, gdy w jednym rozdziale (III) najpierw znajduje się podparagraf 3.1.1 (*Il peccato come schiavitù*), a kawałek dalej cały paragraf poświęcony właśnie grzechowi (3.4 – *Liberazione dal peccato – pentimento*). Dla jasności wypowiedzi i ukazania całościowej myśli Bazylego na temat grzechu i walki z nim jako elementu życia duchowego byłoby lepiej stworzyć jeden paragraf poświęcony właśnie grzechowi. Zastanawiające jest także umieszczenie w bardzo konkretnym i praktycznym rozdziale II, po ukazaniu praktycznych elementów życia ewangelicznego proponowanego przez Bazylego (życie we wspólnocie i modlitwa) paragrafu niemal metafizycznego poświęconego metaforze duchowej serca. W pracy znalazłyby się bardziej konkretne elementy życia, które współgrałyby z dwoma poprzednimi.

Praca zawiera także elementy stałe struktury takie jak: wstęp, zakończenie, wykaz skrótów, bibliografia oraz streszczenie anglojęzyczne pracy.

Zasadniczo struktura pracy jest poprawna, choć jej głębsze przemyślenie i poprawienie we wskazanych kwestiach wpłynęłoby na zdecydowanie lepszy odbiór i zrozumienie idei Autora dotyczącej przedstawienia myśli św. Bazylego.

2. Ocena merytorycznej strony pracy

Przechodząc do oceny merytorycznej strony pracy należy zacząć od samego tematu pracy, który ukierunkowuje tok pracy, wysnuwane wnioski, ale i winien być efektem wcześniejszych kwerend i analiz. Jego ustalenie z jednej więc strony powinno kończyć pewien etap analiz, a z drugiej rozpoczynać etap syntezy. Autor mówi o stosowaniu w niniejszej pracy metody filologicznej, historycznej i teologicznej (s. 21). Jak najbardziej są to metody adekwatne do dziedziny w której ta praca powstała, do tematu i do źródeł na których opiera się Autor. Jednak przy

omawianiu metodologii pracy i użycia powyższych metod pisze on o badaniach słownictwa Bazylego w kontekście ideału życia duchowego (s. 21) nie wskazuje jednak na konkretne przykłady takiego słownictwa. A przecież, jak mówi, metoda filologiczna polega na zbieraniu terminologii ascetycznej. W związku z tym, chciałbym się dowiedzieć jakie konkretnie terminy analizował w swej pracy. Jest to bowiem zasadnicza kwestia dla dobrego rozłożenia materiału i prowadzenia narracji pracy. Obawy Recenzenta dotyczą także tego, że pełna i dokładna analiza *Asketikonu* pod kątem występowania terminów związanych z ascezą byłaby pracą żmudną i bardzo długą. Trzeba jednak przyznać, że, w odróżnieniu od poprzedniej wersji pracy, Autor wielokrotnie dokonuje analiz słownictwa Bazylego, umieszcza je w kontekście historycznym i filozoficznym (np. rozważania o terminologii dotyczącej serca – s. 86-87, czy o pokorze – s. 143-145). Z pewnością ważną kwestią merytoryczną i rzutującą na sposób rozwiązania pracy jest postawienie właściwych pytań badawczych. We wstępie (s. 5) Autor wskazuje, że pierwszym takim pytaniem badawczym jest to, czy ideał życia duchowego opisany przez Bazylego Wielkiego w *Asketikonie*, i przeznaczony zasadniczo dla wspólnoty monastycznej, jest również możliwy do realizacji przez ogół chrześcijan. Jednocześnie jednak kilka zdań dalej Autor udziela na nie odpowiedzi, nie dokonawszy jeszcze żadnych analiz, gdy stwierdza: „[...] l'ideale della vita spirituale secondo l'asceti di Basilio il Grande è un ideale evangelico, quindi ogni cristiano può praticarlo nella sua vita” (s. 5-6). Jaki zatem jest sens tej obszernej pracy skoro już we wstępie odpowiedziano na pytanie badawcze? Na szczęście Autor już w następnym zdaniu poprawia się i wskazuje, że celem pracy jest „[...] mostrare l'ideale di vita spirituale scritto da Basilio il Grande nell'*Asceticon* come proposta evangelica” (s. 6). I rzeczywiście w całej pracy, w sposób znacznie dojrzały i wyraźniejszy niż w jej pierwszej wersji, ukazuje ów wzór życia duchowego. Dokonuje tego w oparciu o teksty zarówno z *Asketikonu*, jak i innych dzieł Bazylego, analizując je i przywołując najważniejsze w dosłownych cytatach. W tym zakresie praca została poprawiona zgodnie z wcześniejszymi uwagami Recenzenta. Obecna wersja została także znacznie wzbogacona w literaturę pomocniczą dotyczącą zarówno życia duchowego opisanego przez Bazylego, jak i tematów pobocznych. Jest to z jednej strony bardzo pozytywna zmiana, szczególnie, że Autor w obecnej wersji korzysta obficie z literatury zagranicznej, ale z drugiej powoduje to,

że popada on w drugą skrajność, zasugerowaną już w poprzedniej recenzji – czasami za bardzo opiera się na literaturze przedmiotu gubiąc teksty Bazylego. Przywołuje go i stwierdza, że jest to myśl Biskupa, ale w przypisie pojawia się jedno z opracowań jego myśli. Nadużywa także przywoływania współczesnych autorów w kwestiach oczywistych. Wystarczyłoby umieścić takie dane w przypisie, ale merytorycznie takie powoływanie się na współczesnych badaczy nic nie wnosi. Nie chodzi bowiem najczęściej o przedstawienie różnic w poglądach na myśl teologiczną Bazylego (choć takie miejsca znajdują się w pracy i są one bardzo ważne i potrzebne i świadczą o odczuciu doktoranta w literaturze przedmiotu i dostrzeganiu różnic w interpretacji pism Bazylego np. s. 37-38), ale o oczywiste twierdzenia.

Odnosząc się do merytorycznej strony poszczególnych części zwrócę uwagę tylko na najważniejsze konstatacje po lekturze pracy doktorskiej ks. Fitsay'a. Wstęp zasadniczo składa się ze wszystkich wymaganych części – są i racje wyboru tematyki, i założenia koncepcyjne pracy, i *status quaestionis*, i wskazanie źródeł, i założenia metodologiczne, czy wreszcie plan pracy. Wstęp wydaje się czasem przegadany i z punktu widzenia merytorycznego poruszający kwestie nieistotne. Tak jest np. w przypadku omówienia dokumentów i nauczania Kościoła katolickiego po Soborze Watykańskim II na temat życia duchowego (s. 7), czy też omówienie terminologii monastycznej u Bazylego (s. 8). Zbędne wydaje się także dogłębne omówienie literatury pomocniczej stanowiącej jednocześnie *status quaestionis*. Zamiast 8 stron (s. 12-19) wystarczyłoby wskazanie ich głównych idei i odpowiedzenie na pytanie czy są one pomocne i wartościowe w prowadzonych badaniach czy nie, i czy podejmują one tematykę pracy. Dziwne przy tym wydaje się, że na tyle stron omówienia literatury dotyczącej pism Bazylego, jedynie pół strony i to gdzieś pomiędzy nie najznacześniejszymi badaczami (s. 17) wspomniany jest najważniejszy badacz myśli Bazylego – Jean Gribomont – i to jedynie po to, aby wymienić jego niektóre prace. Niemniej wskazane prace są wykorzystywane w recenzowanej rozprawie, co, jak wskazano, jest dużym plusem.

Co do merytorycznej oceny dalszych elementów pracy, czyli czterech merytorycznych rozdziałów, należy wskazać znaczną ich poprawę w stosunku do pierwszej wersji pracy. Na ile było to możliwe bez zmiany tytułu pracy, który jak wskazano w poprzedniej recenzji, jest nieco problematyczny, „zbyt sztamkowy” i

ograniczający, Doktorant dokonał przeglądu dzieł Bazylego Wielkiego i ukazał obecny w nich ideał życia duchowego. Aktualne pozostają wskazane powyżej niedociągnięcia w strukturze, pracy, co rzutuje również na jej merytoryczną stronę. Jednak, parafrazując klasyczną już wypowiedź, ewentualne minusy nie mogą przesłonić plusów obecnych w zasadniczych rozdziałach pracy. Doktorant dobrze ukazał korzenie Reguł i ich kontekst; dokonuje analiz tekstów źródłowych i na nich opiera swe rozważania i ukazuje przez to ideał życia duchowego dostępny dla każdego chrześcijanina. Jedynie w paragrafie 1.3, zatytułowanym *La caratteristica teologica dell'Asceticon* (s. 45- 51), ani razu nie pojawia się odniesienie do tytułowego *Asketikonu*. Jak można więc wysnuć wnioski o jego teologii? Same opracowania to za mało.

Merytoryczne zarzuty można postawić przede wszystkim do zakończenia pracy, które jest dość obszerne (s. 216-229) i jest niemal nowym opracowaniem, a nie podsumowaniem i streszczeniem wcześniejszych rozważań. Doktorant odwołuje się obficie do poszczególnych punktów *Reguł* oraz wyraża zgodność z tym czy innym badaczem myśli Bazylego. Zakończenie nie jest zasadniczo miejscem do takich wywodów. Tak naprawdę zakończeniem mogłyby być dwa ostatnie punkty obecnego zakończenia (B i C), które stanowią rzeczywiste podsumowanie i perspektywy badawcze wynikające z podjętych badań.

3. Ocena formalnej strony pracy

Strona formalna rozprawy, w stosunku do poprzedniej wersji, została bardzo poprawiona i wyeliminowano zauważone uprzednio błędy. Język opracowania jest poprawny, choć zdarzają się różne błędy i potknięcia np. s. 4 – Scolasticus; s. 6 – we wstępie pojawia się inne brzmienie tematu niż wskazuje strona tytułowa pracy (et/e); brak konsekwencji w zapisie bibliograficznym w przypisach – raz pojawia się cyfra rzymska a raz arabska, przy tym samym czasopiśmie s. 18 i 29; w tekście i w przypisach inny zapis nazwisk autorów (s. 13, p. 13 i 15 i s. 14; s. 18, p. 35). Powinien być także ujednolicony sposób cytowania autorów starożytnych – raz bowiem pojawiają się imię i tytuł dzieła łacińskie, raz włoskie czy ukraińskie (np. s. 24, p. 2; s. 26, p. 12 etc.). Autor powinien się także zdecydować czy w korpusie pracy tytuły dzieł podaje kursywą czy w cudzysłowie oraz w jakim języku (s. 27). Sposób cytowania dzieł

Bazylego jest dziwny i również wymaga ujednolicenia – raz bowiem Autor zamieszcza odsyłacz do źródła w przypisie, raz w tekście głównym w nawiasie (np. s. 40, 45, 59, 71, 72, 78, 81, 90-91, 92, 96, 101-104, 117, 120, 123, 134, 159, 172, 208 etc.). Szczególnie, gdy przywołuje kilka czy kilkanaście miejsc z dzieł Bazylego burzy to tekst i utrudnia czytanie i śledzenie myśli Autora. Również w przypisach stosuje niespotykany w pracach patrystycznych sposób zapisu cytowanych źródeł wymagający od czytelnika dużej uwagi i początkowego „wgrzyzienia się” w sposób cytowania. Doktorant przyjął jednak taki sposób cytowania i czyni to zasadniczo konsekwentnie. Powinien jednak ujednolicić kwestię używania odsyłacza „Cf.” – czasami bowiem stosuje go przy cytowaniu pełnych tekstów, a czasami przy ich omawianiu. Autor nie pozbył się jednak manieri obecnej w poprzedniej wersji i przywołując w tekście głównym jakiegoś autora (starożytnego lub współczesnego) w przypisie powołuje się na kogoś zupełnie innego (np. s. 27, p. 16; s. 46, p. 75 i 76; s. 74, p. 67; s. 75, p. 69; s. 76, p. 73; s. 77, p. 76 i 77; s. 83, p. 100, 101 i 103; s. 149, p. 186 i 188; s. 178, p. 7; s. 201, p. 89 i 90 etc.). Często także w tekście głównym używa cudzysłowu, co wskazuje na cytowanie jakiejś pozycji, ale nie zamieszcza przypisu (np. s. 38, 87, 113, 138, 145 etc.) albo wskazuje na autora lub dzieło i nie podaje przypisu z miejscem omawianym (np. s. 50; 57; 61, 87, 89, 115, 118, 134, 148, 190 etc.). Jednym z głównych błędów jest sposób odwoływania się Autora do komentarzy współczesnych do dzieł starożytnych zamieszczonych w wydaniach krytycznych lub tłumaczeniach owych dzieł. Takim sztandarowym przykładem jest coś, co w przypisie wielokrotnie pojawia się jako „U. NERI, *Basilio. Opere ascetiche*, p.”. Przeglądając bibliografię nie dostrzeżemy takiej pozycji. Można się domyślić z pierwszego przypisu, że chodzi o jakiś komentarz czy o przypisy zawarte w tłumaczeniu dzieł Bazylego na język włoski. Taki jednak zapis jest problematyczny i nie wskazuje na rzeczywisty tekst do którego odnosi się Autor. Podobnie jest w przypadku powoływania się na interpretację Lisy Cremaschi przy której w przypisie pojawia się: *Basilio di Cesarea, Le Regole...* (s. 55, p. 12; s. 194, p. 69; s. 195, p. 70). Brak jest również konsekwencji w używaniu języka greckiego – raz cytuje całe passusy w tymże języku, a raz stosuje transliterację (np. s. 62; 63). Swoją drogą zastanawiające jest tak obfite korzystanie z tekstu greckiego, gdy nie wykorzystuje się go w analizach, a jedynie – wydaje się – stosuje jakby dla ozdoby. W kilku miejscach przy cytowaniu tekstów greckich

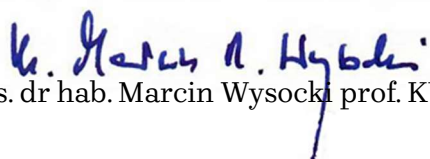
brakuje akcentów lub przydechów, co kwalifikuje się jako błąd ortograficzny (np. s. 137, 155, 156, 162, 167, 198, 211). Błędnie zacytowane jest także *Sources Chrétiennes*, które nie jest czasopismem, jak wskazuje Autor, ale serią wydawniczą (s. 108, p. 24).

Jeżeli chodzi o bibliografię to również ona w stosunku do poprzedniej wersji pracy została gruntownie poprawiona. W obecnej wersji kontrowersyjny jest jedynie podział źródeł na podstawowe/drugorzędne w wydaniach oryginalnych oraz na ich tłumaczenia. Wydaje się, że dla jasności i zgodności z przyjętą w patrystyce metodologią, powinny one być zamieszczone razem (wydania krytyczne dzieł i istniejące ich tłumaczenia). W proponowanym przez Autora sposobie ich podziału, przy tłumaczeniach została zburzona zasada podziału na zasadny podział na dwa rodzaje źródeł, gdyż w tłumaczeniach są one umieszczone wszystkie razem. Można by było również w źródłach konsekwentnie używać łacińskiego brzmienia imion i tytułów, co pozwoliłoby uniknąć bałaganu językowego.

4. Podsumowanie i wniosek końcowy

Recenzowana rozprawa stanowi poprawioną i wzbogaconą wersję recenzowanej wcześniej pracy, co zostało dokonane zgodnie z zaleceniem recenzentów. Obecna wersja, mimo wskazanych potknięć, stanowi wartościowy punkt wyjścia do dalszych badań i opracowań. Jest z pewnością jedną z pierwszych prób całościowego ukazania myśli ascetycznej Bazylego Wielkiego zawartej w *Asketikonie*, w kontekście jej zastosowania dla wszystkich chrześcijan, a nie tylko dla mnichów.

Biorąc to pod uwagę stwierdzam, że recenzowana rozprawa spełnia wymogi stawiane rozprawom doktorskim i stawiam formalny wniosek o dopuszczenie Doktoranta do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

ks. dr hab. Marcin Wysocki prof. KUL

Lublin, 10 listopada 2021 r.